

УДК 35:215

Ю. Решетніков

ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ СВІТОВИХ МОДЕЛЕЙ ДЕРЖАВНО-КОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН

Проведено порівняльний аналіз наявних класифікацій моделей державно-конфесійних відносин. На основі аналізу запропоновано власну типологію вказаних моделей.

Ключові слова: типологія, класифікація, модель, державно-конфесійні відносини.

Поняття моделі державно-конфесійних відносин, під яким розуміють сталу сукупність характеристик політики держави стосовно релігійних організацій, є базовою характеристикою для визначення типу взаємовідносин між державою і релігійною спільнотою. Зазначене питання вживається для визначення способу регулювання вказаного комплексу відносин, характерного для тієї чи іншої країни, а також, враховуючи повторюваність і подібність ключових елементів, і для груп країн. Водночас навіть в рамках однієї моделі конкретні характеристики взаємовідносин між державою і релігійними організаціями в різних країнах можуть бути різними.

Звертаючись до розробки типології моделей державно-конфесійних відносин, потрібно розуміти, що будь-яка модель є формальною, не відображає адекватно дійсного стану справ, реальної ситуації, а формування тієї або іншої моделі державно-конфесійних відносин обумовлюється багатьма чинниками. Конкретна модель державно-конфесійних відносин, властива тій чи іншій країні, визначається всією сукупністю суспільних відносин, а найбільше – типом політичної системи, пріоритетами політичної влади [1].

У науці відсутня єдина типологія моделей державно-конфесійних відносин. Значною мірою це пов'язано як з тим, що, як правило, ті чи інші моделі не існують в чистій формі, що дозволяє різним дослідникам по-різному оцінювати моделі, властиві для одних і тих же країн, а також з тим, що різні науковці покладають в основу класифікації різні критерії, наприклад у зв'язку з правовим статусом релігійних організацій у державі (чи існує державна церква, чи релігійні організації відокремлені від держави); на підставі співіснування держави та релігійної спільноти (відповідно, інтеграційна, сепараційна та коопераційна моделі) тощо [2]. Відтак різні автори висловлюють різні думки стосовно кількості і змісту моделей взаємовідносин держави і релігійних організацій.

Зазначене обумовлює доцільність аналізу наявних систем класифікації моделей державно-конфесійних відносин із метою їх узагальнення та удосконалення.

Питання типології моделей державно-конфесійних відносин порушувалися у наукових працях вітчизняних і закордонних науковців, зокрема українських: Б. Андрусишина, В. Бондаренка, В. Єленського, М. Пірен, М. Бабія, О. Сагана, Г. Друзенка, Ю. Кальниша, М. Палінчака та інших; а також в роботах Н. Володіної, І. Понкіна, О. Мірошникової, Є. Салигіна, Ж. Тоценка (Росія); Р. Балодіс (Латвія), Р. Подопрігори (Казахстан), К. Дюрема (США) тощо. Ними запропоновано авторські типології моделей державно-конфесійних відносин, здійснено огляд наявних класифікацій

інших авторів. Водночас питання узагальнення наявних систем класифікації моделей державно-конфесійних відносин залишається актуальним.

Мета статті – заповнити вищевказану прогалину, здійснивши аналіз наявних систем класифікації моделей державно-конфесійних відносин, на основі чого нами буде запропоновано можливий шлях їхнього узагальнення.

За спрямуванням державно-конфесійних відносин, держави загалом поділяють на світські та теократичні. Світською вважається така держава, у якій не існує офіційної, “державної” релігії і жодне з віровчень не визнається обов’язковим чи переважним. Водночас потрібно зауважити, що, попри зазначене загальне правило, в деяких демократичних світських державах узаконено офіційну (державну, національну) релігію (наприклад, Греція, Болгарія, Великобританія, Норвегія тощо). Такому поділенню загалом відповідає, зокрема, концепція російського науковця Н. Володіної [3]. За цього окремими дослідниками, наприклад Є. Салигінім, Ж. Тощенком та іншими, робляться спроби класифікувати різні форми теократії як однієї із загальних моделей державно-конфесійних відносин [4, 5].

На думку окремих вітчизняних і закордонних дослідників, зокрема іспанської дослідниці Г. Моран, у світовій практиці при формуванні державно-конфесійних відносин використовуються дві основні моделі: сепараційна (властива насамперед США і Франції) і коопераційна (ФРН, Іспанія і більшість інших країн Західної Європи). При першій з них між державою і релігійними об’єднаннями встановлюються чіткі межі, релігія витісняється з усіх сфер діяльності держави, забезпечується рівність релігій перед законом. Коопераційний же тип відносин при формальному відділенні церкви від держави допускає їх тісну співпрацю, а держава бере на себе захист провідних конфесій, забезпечуючи основні громадянські права релігійним меншинам [6 – 8]. Класифікацію державно-конфесійних відносин, запропоновану Г. Моран, поділяють Г. Друзенко, К. Каневський та деякі інші дослідники [9, 10].

Загалом, погоджуючись із вищевказаним, інші науковці, наприклад російський філософ М. Одінцов, пропонують дещо відмінну типологію моделей державно-конфесійних відносин, виділяючи дві глобальні “мегамоделі” – клерикальну, за якої ідеологія певної конфесії стає державною, а держава – теократичною, і світську, що включає усю різноманітність варіантів взаємовідносин держави і церкви: коопераційну і ідентифікаційну моделі, що ґрунтуються на принципі диференціалізму, сепараційну модель, побудовану на принципі універсалізму тощо [11, 12].

Низка російських науковців, зокрема С. Потаніна, А. Миронов, Ю. Бабінов, М. Зеленков, так само виділяють дві моделі державно-конфесійних відносин: державна церква (державна релігія, національна релігія, офіційна релігія або релігія народу) та відокремлення церкви від держави і школи від церкви [13 – 15].

Практично погоджуючись із вищенаведеною класифікацією Г. Моран, інші відомі закордонні релігієзнавці, зокрема С. Феррарі (Італія), О. Мирошникова (Росія) тощо, водночас виділяють, на відміну від неї, не дві, а три моделі державно-конфесійних відносин, розділяючи коопераційну модель на власне коопераційну (або модель нейтралітету. За С. Феррарі – модель конкордату) та ідентифікаційну (модель державної церкви; інтеграційна, протекціоністська або патерналістська модель. За С. Феррарі – модель національних церков) моделі. Така типологія державно-конфесійних відносин на сьогодні є досить поширеною в українському та російському релігієзнавстві [16 – 24].

Деякі науковці, наприклад О. Щипков, М. Зеленков, І. Понкін, загалом повторюючи вищенаведену потрібну типологію моделей державно-конфесійних відносин, вводять замість ідентифікаційної моделі поняття авторитарної моделі, яка може функціонувати як при диктатурі, так і при демократії, і за якої держава намагається повністю підпорядкувати церкву своїм ідеологічним інтересам [25 – 28].

Подібно і протоієрей В. Шпиллер виділяє три моделі, властиві європейським країнам:

1) “державна церковність”, для якої, на його думку, є характерною крайня утилітарність у ставленні держави до церкви;

2) “церковне верховенство” – модель координації держави з церквою або з християнськими віросповіданнями, при якій держава і церква визнаються союзниками з різними сферами діяльності. Очевидно, що при цьому практично йдеться про коопераційну модель державно-конфесійних відносин;

3) модель відділення церкви від держави, яка відповідає усім ознакам сепараційної моделі [29].

На думку ж українських дослідників Ю. Кальниша та О. Білоуса, усе розмаїття підходів до державно-церковних відносин можна представити так:

1) “синкретична” модель, яка включає такі форми: державна церква, національна церква, клерикальна, теократична;

2) “антагоністична” модель (ворожа і байдужа форми);

3) “симбіотично-партнерська” модель (ліберальна форми, конкордат).

Таким чином вказані автори залишаються практично в межах вищезазначеної трічної системи моделей державно-конфесійних відносин, хоча і називають ці моделі по-своєму [30, 31].

Так само, на думку латиського науковця Р. Балодіса, існують такі моделі державно-конфесійних відносин:

1) церковна держава (тобто практично ідентифікаційна модель – прим. Ю. Р.);

2) повністю відокремлена держава (сепараційна модель – Ю. Р.);

3) частково відокремлена держава (коопераційна модель – Ю. Р.) [32].

За показником домінування держави або церкви в суспільстві виділяють три типи державно-конфесійних відносин:

1) перетворення вищої державної влади у центр релігійного життя (цезаропапизм). За цього можна зазначити про певну тенденцію країн, що реалізують політику конфесійного плюралізму або атеїзму, до руху в напрямку цезаропапизму, тобто прямого чи опосередкованого домінування держави над релігійними інституціями;

2) підпорядкування держави релігійним установам (папоцезаризм);

3) союз держави і церкви (“симфонія властей”), за якого держава і церква не зливаються один з одним і не прагнуть до домінування, але співпрацюють між собою [33].

Казахський вчений Р. Подопрігора розміщує усе розмаїття можливих моделей державно-конфесійних відносин, зокрема модель державної церкви; моделі, побудовані на відділенні церкви і держави; моделі, для яких, при формальному проголошенні рівності усіх релігій, є характерною більша співпраця держави з окремими релігійними спільнотами, – між двома крайніми точками – (1) країни, в яких церковна влада нерозривно пов’язана з державною владою і є визначальною для структури останньої, та (2) країни, які не визнають релігію в якості важливої частини суспільного життя [34].

Російський науковець О. Федірко виділяє такі моделі державно-конфесійних відносин:

- 1) “традиційна” (варіант ідентифікаційної);
- 2) “ліберальна” (варіант, що має риси коопераційної та сепараційної моделей);
- 3) “адміністративна” (максимально жорсткий варіант сепараційної моделі, що набуває в своєму крайньому виразі форми антирелігійної політики) [35].

I. Сімонов пропонує класифікацію моделей державно-конфесійних відносин, які він називає за регіонами їх поширення:

- 1) “східна” модель, яка своїми ознаками чітко відповідає ідентифікаційній моделі;
- 2) “американська” модель – відповідає сепараційній моделі;
- 3) “західноєвропейська” модель – або коопераційна [36].

П. Дозорцев виділяє за цивілізаційно-історичними ознаками чотири моделі взаємовідносин держави і релігійних організацій, з яких три перші припускають конфесійне панування одного врівненя:

- 1) “римська модель”, яка характеризується тим, що світська влада отримує виправдання і освячення свого існування, тільки служачи владі духовній. Таким чином йдеться про типову теократію;
- 2) “візантійська модель”, за якої церква практично стає частиною державного апарату. Тобто присутні ознаки цезаропапизму;
- 3) “протестантська модель”, за якої релігійна спільнота передає свої права на владу государеві, який є володарем як світської, так і церковної влади, при цьому поняття “нація” і “церква” поєднуються. Тобто в певному сенсі можемо віднайти подібність такої моделі до ідентифікаційної;
- 4) “плюралістична модель”, що припускає ідеологічне розмаїття, невтручання держави в справи релігійних організацій [37].

Український дослідник Є. Гайданка пропонує класифікацію моделей державно-конфесійних відносин, з огляду на міру їхньої демократичності:

- 1) сепараційна (демократична) модель;
- 2) антагоністична сепараційна (напівдемократична) модель;
- 3) коопераційна (напівавторитарна) модель;
- 4) реакційна (тоталітарна) модель.

Хоча Є. Гайданка визначає антагоністичну сепараційну модель як напівдемократичну, а коопераційну – як напівавторитарну, видається, що, з огляду на ознаки кожної з моделей, запропонованих автором такої класифікації, це є не зовсім коректним і краще було б саме сепараційну модель визначити як напівавторитарну (зокрема через обмеження прав релігійних організацій, позбавлення їх статусу юридичної особи, послідовне впровадження атеїзму як державної ідеології), а коопераційну – як напівдемократичну.

Водночас Є. Гайданка наводить ще одну класифікацію, відповідно до статусу церкви у державі:

- 1) держави з офіційною та узаконеною панівною церквою або теократії;
- 2) держави з конституційно визнаною пріоритетною традиційною релігією;
- 3) держави з конституційно узаконеним відокремленням церкви від держави [38].

Інші ж українські науковці – О. Саган, М. Пірен, М. Бабій та інші – виокремлюють в історичному контексті залежно від типу взаємин між державою і церквою такі шість моделей державно-церковних відносин:

1) теократія. Інколи як синонім до теократії вживають поняття “папоцезаризму” як означення домінування церковної влади над світською;

2) цезаропапізм – протилежність папоцезаризму – модель державно-церковних відносин, за якої церква та її структури повністю залежать від світської влади;

3) державна або офіційна церква – модель державно-церковних відносин, що забезпечує привілейоване і панівне становище в державі певної конфесії;

4) поєднання моделі державної церкви і моделі повного відокремлення церкви і держави – модель державно-церковних відносин, яка передбачає збереження певних видів державної підтримки та привілеїв окремих церков;

5) відокремлення церкви і держави – модель державно-церковних відносин, яка базується на невтручанні держави у справи церкви, а релігійні організації не втручаються в справи, які знаходяться в компетенції держави та діють в її правовому полі;

6) відокремлення церкви від держави – модель державно-церковних відносин, що унеможливорює будь-яке втручання церкви у справи держави при активному втручанні державних інституцій у справи церкви [39 – 43].

На думку відомого українського дослідника В. Єленського, посткомуністичні трансформації у колишніх комуністичних країнах призвели до формування у них нових моделей державно-конфесійних відносин:

1) “балканський тип”, до якого належать країни, що в попередні часи реалізовували модель нерівноправного союзу комуністичного режиму з церквою більшості;

2) “центральноєвропейський тип” – система відносин між державою і церквою близька до західноєвропейської;

3) “пострадянський тип” – характеризується законодавчим відокремленням Церкви від держави [44, 45].

Російський православний історик і богослов протоієрей В. Ципін, говорячи про відносини християнської церкви з державою в історичній перспективі, виділяє шість моделей таких відносин:

1) церква поза законом;

2) симфонія церкви і держави;

3) середньовічна західноєвропейська теократія;

4) державна церква;

5) відокремлення церкви від держави;

6) церква як корпорація публічного права [46].

Вищезгаданий російський науковець у галузі права І. Понкін пропонує типологію моделей державно-конфесійних відносин за критерієм світськості:

1) несвітські держави:

– теократична модель;

– ідеократична держава (модель секулярної квазірелігії);

2) світські держави:

– еквіпотенційна модель (від лат. *aequus* – рівний), або сепараційна модель за іншої класифікації;

– преференційна модель (від лат. *praefereō* – надавати перевагу), тобто коопераційна або ідентифікаційна моделі в іншій вищезазначеній класифікації;

– контамінаційна модель (від лат. *contaminatio* – змішання, поєднання) – модель світської держави, для якої характерною є розмитість меж між релігійним і світським, і яка нині властива передусім державам ісламського світу;

– ідентифікаційна модель – модель світської держави, для якої характерні розширена співпраця з декількома релігійними організаціями на основі партнерства держави і громадян у сфері гарантій, захисту і реалізації їхніх прав на національно-культурну і релігійну ідентичність [47, 48].

За останні роки в українському та російському релігієзнавстві набула поширення класифікація американського релігієзнавця і фахівця у сфері захисту свободи совісті К. Дюрема, яка отримала назву “петля Дюрема” (сам автор називає її “петлею церковно-державного поєднання”) та включає такі моделі:

- 1) “державні церкви”;
- 2) “визнані державою церкви”;
- 3) “співпрацюючі режими”;
- 4) “режими, що пристосовуються” – за цієї моделі держава може наполягати на відділенні церкви від себе та все ж зберігати доброзичливий нейтралітет по стосовно релігії, виходячи з визнання релігії як частини національної або місцевої культури;
- 5) “режими відокремлення”;
- 6) “неумисна байдужість”, що є різновидом “режиму відокремлення”;
- 7) “ворожість і неприкрите переслідування” [49].

Водночас потрібно зазначити, що і цю класифікацію можна розглядати як розширений варіант попередньо розглянутої нами потрійної схеми моделей державно-конфесійних відносин, за якої виділяються ідентифікаційна, коопераційна і сепараційна моделі.

Враховуючи розмаїття класифікацій форм державно-конфесійних відносин, деякі дослідники намагаються їх узагальнити шляхом ототоження назв моделей, що містяться у них [50]. Водночас, потрібно пам’ятати, що вказані моделі досить часто на практиці поєднують свої певні характеристики, а крім того кожна з них є певним схематичним спрощенням.

Висновки:

1. Єдиної типології моделей державно-конфесійних відносин не існує. Розмаїття наявних класифікацій обумовлюється, зокрема, як дещо відмінними аспектами державно-конфесійних відносин, що покладаються дослідниками як критерії класифікації, так і мірою деталізації типів вказаних відносин.

2. Потрібно враховувати певну умовність назв моделей. Так, ідею розділення світської і духовної влади передає як сепараційна, так і коопераційна моделі державно-конфесійних відносин. Водночас сепараційна модель припускає як антагоністичне відокремлення церкви від держави, так і можливість їхньої співпраці у різних сферах, наближаючись в останньому випадку до коопераційної моделі.

3. При всій схематичності і розмаїтті наявних типологій моделей державно-конфесійних відносин видається можливим погодитися із думкою тих науковців, які поділяють моделі таких відносин на ідентифікаційну, коопераційну та сепараційну, з огляду на те, що інші типології в певною мірою відповідають і передають ідею такого потрійного поділу.

4. Зазначене дає можливість, узагальнюючи викладене, запропонувати таку класифікацію моделей державно-конфесійних відносин (рис. 1).

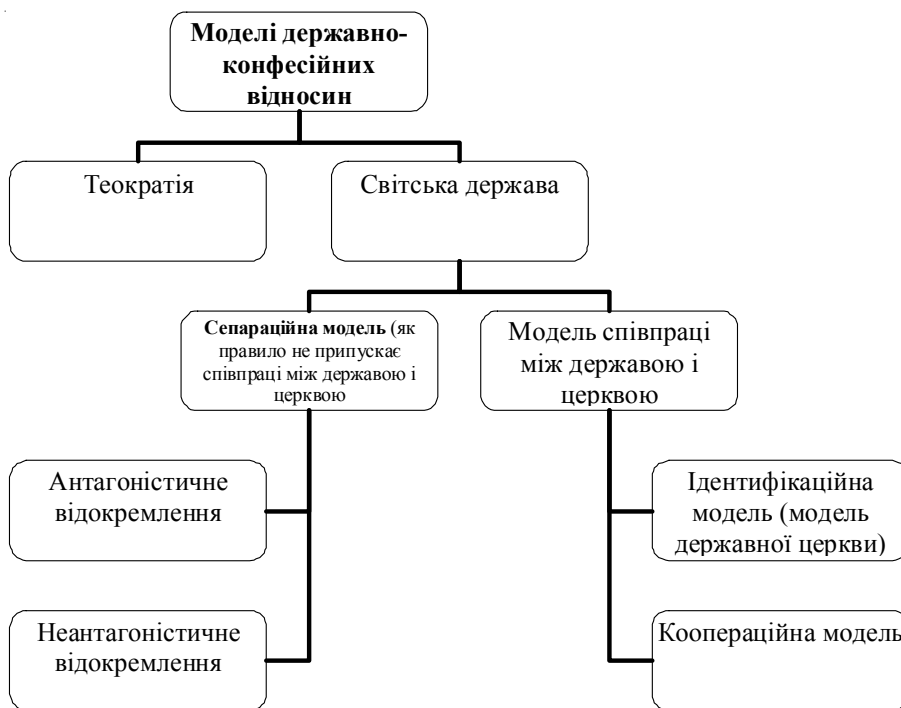

Рис. 1. Моделі державно-конфесійних відносин

Подальші дослідження даної проблематики, на нашу думку, мають сприяти визначенню наявної та бажаної моделі державно-конфесійних відносин в Україні, зокрема її характерних ознак.

Література

1. Филипович Л. Державно-конфесійні і міжконфесійні відносини: від демократизації до тоталітаризації суспільства [Електронний ресурс] / Л. Филипович. — Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/monitoring/society_digest/39944.
2. Халіков Р. Х. Державно-церковні відносини в період незалежної України [Електронний ресурс] / Р. Х. Халіков. — Режим доступу : <http://revolution.allbest.ru/religion/00055309.html>.
3. Володина Н. В. Правовые системы государственно-конфессиональных отношений [Текст] : монографія / Н. В. Володина. — М. : Новый индекс, 2009. — 480 с.
4. Салыгин Е. Н. Теократическое государство [Электронный ресурс] / Салыгин Евгений Николаевич. — Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/Sal/index.php.
5. Тощенко Ж. Т. Теократия: фантом или реальность? [Текст] / Ж. Т. Тощенко. — М. : Academia, 2007. — 664 с.
6. С испанской точки зрения. Беседа с профессором Глорией Моран // Религия и права человека: На пути к свободе совести [Текст]. — Вып. III. / сост. Л. М. Воронцова, А. В. Пчелинцев, С. Б. Филатов ; под. общ. ред. С. Б. Филатова. — М. : Наука, 1996. — С. 89—97.

7. Терехин В. А. Светское государство в современной России: понятие и содержание [Электронный ресурс] / В. А. Терехин, А. Ф. Мещерякова. — Режим доступа : <http://justicemaker.ru/view-article.php?id=10&art=355>.
8. Друзенко Г. 2000 – Институт свободи совісті. Міжнародні стандарти та законодавство України [Електронний ресурс] / Г. Друзенко. — Режим доступу : <http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=1657&pg=0&lang=book>.
9. С испанской точки зрения. Беседа с профессором Глорией Моран... — С. 89—97.
10. Друзенко Г. 2000 – Институт свободи совісті. Міжнародні стандарти та законодавство України...
11. Одинцов М. И. Светское государство как фактор социальной стабильности и демократического развития общества [Электронный ресурс] / М. И. Одинцов. — Режим доступа : <http://www.idmedina.ru/books/islamic/?2592>.
12. Топчиев М. С. Государственная политика регулирования конфессиональных отношений в поликультурном регионе (на примере Астраханской области) [Электронный ресурс] : автореф. дис. на стиск. уч. степ. к. полит. н.: спец. 23.00.02 “Политические институты, процессы и технологии” / Топчиев Михаил Сергеевич. — Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/gosudarstvennaya-politika-regulirovaniya-konfessionalnykh-otnoshenii-v-polikulturnom-regione>.
13. Миронов А. Государственно-церковные отношения / Основы религиоведения [Электронный ресурс] / А. Миронов, Ю. Бабинов. — Режим доступа : http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Relig/mir/04.php.
14. Зеленков М. Ю. Государственно-религиозные отношения: правовой аспект [Электронный ресурс] : учеб. пособ. / М. Ю. Зеленков. — М. : Юридический институт МИИТа, 2004. — 157 с. — Режим доступа : zelenkov.ucoz.ru/gro.doc.
15. Потанина С. В. Некоторые аспекты взаимоотношений государства и религии за рубежом / С. В. Потанина // Журнал российского права [Текст]. — 2001. — № 4. — С. 108—111.
16. Бурьянов С. А. Характер и пределы регулирования в сфере свободы совести в демократическом государстве [Электронный ресурс] / С. А. Бурьянов. — Режим доступа : http://www.law-and-politics.com/paper.shtml?a=:5_2000&o=242245.
17. Гайданка Є. І. Демократична форма політико-правових відносин як передумова формування громадянського суспільства у пострадянській Україні [Електронний ресурс] / Є. І. Гайданка. — Режим доступу : <http://www.uuba.org.ua/istoriya-pravoslav-ya-v-ukrayini/demokraticzna-forma-politiko-pravovih-vidnosin-yak-peredumova-formuvannya-gromadyanskogo-suspilstva-u-postradyanskiy-ukrayini.html>.
18. Мирошникова Е. М. Амбивалентный характер кооперационной модели государственно-церковных отношений [Электронный ресурс] / Е. М. Мирошникова. — Режим доступа : <http://www.idmedina.ru/books/islamic/?2594>.
19. Мухаметзянова Р. М. Политика современного Российского Государства в сфере свободы совести: процесс формирования новой модели [Электронный ресурс] : автореф. дис. ... к. полит. н.: спец. 23.00.02 – Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии / Мухаметзянова Регина Массаровна. — Уфа : Башкирский государственный университет, 2004. — Режим доступа : http://www.dissercat.com/content/politika-sovremennogo-rossiiskogo-gosudarstva-v-sfere-svobody-sovesti-protsess-formirovaniya?_openstat=cmVmZXJ1bi5jb207bm9kZThZDE7.

20. Прес-реліз Круглого столу “Церква, держава і суспільство: проблеми взаємодії у сучасному політичному процесі” [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.intellect.org.ua/files/21370/concept.doc.

21. Там само.

22. Романов А. В. Философия религии И. Канта как теоретическая основа кооперационной модели государственно-церковных отношений / А. В. Романов // Человек в изменяющейся России: философская и междисциплинарная парадигмы [Электронный ресурс] : матер. Всерос. науч. конф. (г. Белгород, 4 – 7 окт. 2006 г.) : в 2 ч. Ч. 2. — Белгород : Изд-во БелГУ, 2007. — С. 60—63. — Режим доступа : kaf-philos.bsu.edu.ru/files/chelovek2.doc.

23. Феррари С. Церковь и государство в Западной Европе: итальянская модель / С. Феррари // Мировой опыт государственно-церковных отношений [Текст] / под общ. ред. д. ф. н. проф. Н. А. Трофимчука. — М. : [б. и.], 2002. — С. 110.

24. Халіков Р. Х. Державно-церковні відносини в період незалежної України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://revolution.allbest.ru/religion/00055309.html>.

25. Щипков А. Во что верит Россия. Лекция вторая: Религиозно-правовая ситуация в России (90-е годы) [Электронный ресурс] / Щипков Александр Владимирович. — Режим доступа : http://www.religare.ru/2_7107.html.

26. Щипков А. В. Церковно-общественные отношения и проблемы государственного регулирования / Щипков Александр Владимирович // Исторический вестник [Текст]. — 2000. — № 5/6 (9/10). — С. 81—86.

27. Зеленков М. Ю. Государственно-религиозные отношения: правовой аспект [Электронный ресурс] : учеб. пособ. — М. : Юридический институт МИИТа, 2004. — 157 с. — Режим доступа : zelenkov.ucoz.ru/gro.doc.

28. Понкин И. В. Конституционно-правовое регулирование отношений между государством и религиозными объединениями в Российской Федерации [Электронный ресурс] : автореф. дис. на соиск. уч. степ. к. ю. н. : спец. 12.00.02 “Конституционное право; Муниципальное право” / Понкин Игорь Владиславович. — Режим доступа : <http://www.law.edu.ru/book/book.asp?bookID=99211>.

29. Шпиллер В. Из доклада министру иностранных дел и вероисповеданий Болгарии по вопросу об отделении церкви от государства [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://pstgu.ru/download/1234960340.13.pdf>.

30. Кальниш Ю. Державно-церковні відносини: історія розвитку і сучасна політична типологізація / Ю. Кальниш // Актуальні проблеми державно-церковних відносин в Україні [Текст] : наук. зб. / М. Р. Новиченко, В. П. Любчик, В. Є. Єленський [та ін.] ; ред. кол. : В. Д. Бондаренко, А. М. Колодний – гол. ред. — К. : ВіП, 2001. — С. 198—202

31. Білоус О. М. Державно-церковні відносини як об’єкт політологічного аналізу [Електронний ресурс] : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. політ. н. : спец. 23.00.02. — К. : Ін-т політ. і етнонац. дослідж НАН України, 2004. — 20 с. — Режим доступу : <http://disser.com.ua/contents/p-2/16403.html>.

32. Балодис Р. Религиозные организации и латвийское государство / Р. Балодис // Религия и право [Текст]. — 2000. — № 6. — С. 14, 15.

33. Модели государственно-конфессиональных отношений / Политико-правовые отношения Российского государства и Русской Православной Церкви [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://alldisser.com/part/ref-20264.html>.

34. Подопригора Р. Свобода религии и убеждений и дискреционное санкционирование религиозной деятельности со стороны государства / Роман Подопригора // Свобода религии и убеждений: основные принципы [Текст] / под ред. Т. Линдхольма, К. Дурэма и Б. Тахзиб-Ли. — М. : НИЧУ “Институт религии и права”; Центр по изучению религии и права Университета Бригама Янга, ТЦ Юнеско, 2010. — С. 415—436.
35. Там же.
36. Симонов И. В. Религиозные традиции России и проблема модели государственно-религиозных отношений на современном этапе [Электронный ресурс] / Игорь Симонов. — Режим доступа : <http://isimonov.narod.ru/tekst-s/model.htm>.
37. Понкин И. В. Правовые основы светскости государства и образования [Электронный ресурс] / Понкин Игорь Владиславович. — М. : Про-Пресс, 2003. — 416 с. — Режим доступа : <http://www.state-religion.ru/files/laicite1.pdf>.
38. Гайданка Є. І. Демократична форма політико-правових відносин як передумова формування громадянського суспільства у пострадянській Україні [Електронний ресурс] / Є. І. Гайданка. — Режим доступу : <http://www.uuba.org.ua/istoriya-pravoslav-ya-v-ukrayini/demokraticzna-forma-politiko-pravovih-vidnosin-yak-peredumova-formuvannya-gromadyanskogo-suspilstva-u-postradyanskiy-ukrayini.html>.
39. Релігієзнавчий словник [Текст] / за ред. проф. А. Колодного і Б. Лобовика. — К. : Четверта хвиля, 1996. — С. 91.
40. Академічне релігієзнавство [Текст] : підручник / за наук. ред. проф. А. Колодного. — К. : Світ Знань, 2000. — 862 с.
41. Саган О. Моделі державно-церковних взаємин в світовій історичній ретроспективі... — С. 63—69.
42. Політологія [Текст] : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбагенка. — К. : Видавничий центр “Академія”, 2002. — С. 358—373.
43. Пірен М. І. Соціологія релігії [Текст] : підручник / М. І. Пірен. — К. : ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2008. — 344 с.
44. Єленський В. Релігійно-суспільні зміни в посткомуністичній Європі / В. Єленський // Релігійна свобода: природа, правові і державні гарантії [Текст] : наук. щоріч. — К. : [б. в.], 1999. — С. 40—44.
45. Андрусишин Б. І. Державно-церковні відносини: історія, сучасний стан та перспективи розвитку [Текст] : навч. посіб. / Б. І. Андрусишин, В. Д. Бондаренко. — К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. — 387 с.
46. Цыпин В. Церковное право. Глава 64. Модели взаимоотношений церкви и государства [Электронный ресурс] / В. Цыпин. — Режим доступа : <http://klikovo.ru/db/msg/4219>.
47. Понкин И. В. Типология государств по критерию светскости [Электронный ресурс] / Понкин Игорь Владиславович. — Режим доступа : http://cddk.ru/gos_i_religia/analit/secul/006.htm.
48. Государственное регулирование деятельности религиозных объединений в Российской Федерации: теоретико-правовой анализ [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://referat-shop.com/c/c—20210.html>.
49. Понкин И. В. Правовые основы светскости государства и образования...
50. Третьяков А. В. Политико-правовые отношения Российского государства и Русской Православной Церкви [Электронный ресурс] : дис. на стиск. уч. степ. к. полит. н.:

спец. 23.00.02 “Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии” / Третьяков Андрей Владиславович. — М. : Государственный университет управления, 2004. — Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/politiko-pravovye-otnosheniya-rossiiskogo-gosudarstva-i-russkoi-pravoslavnoi-tserkvi>.

Yu. Reshetnikov

**THE QUESTION OF CLASSIFICATION OF THE WORLD MODELS
OF STATE AND CHURCH RELATIONS**

The comparative analysis of existing classifications of models of state and church relations is carried out. On the basis of conducted analysis the author suggests his own typology of indicated models.

Key words: typology, classification, model, state and church relations.